

Паваенная беларуская эміграцыя і „Хроніка“ Міколы Панькова

I

Гарачае лета 1944 г. нарадзіла парадокс. Ішло вызваленне Эўропы ад карычневай чумы, а тысячи нашых суайчыннікаў адступалі з Бацькаўшчыны разам з нямецкімі войскамі. Дзясяткі тысячаў беларусаў, а таксама летувісаў, латышоў, эстонцаў, украінцаў, расейцаў абіралі невядомасць у будучыні замест гарантаванай міскі баланды ў савецкім канцлягеры.

Яны разумелі, што савецкая ўлада не даруе службы ў збройных фармаваннях, удзелу ў нацыянальных арганізацыях, урэшце, працу ў судзе ці адміністрацыі. Нават працу на зямлі і элемэнтарнае выжыванье на акупаванай тэрыторыі будуць кваліфікаваць як пасобніцтва ворагу. Таму ішлі, як найдалей ад чарговых „вызваліцеляў“, якія абавязкова б'ялі пытаныні: „А што вы рабілі за часамі нямецкай акупацыі? Чаму не забівалі нямецкіх жаўнеруяне падрываюць цягнікі?“ Цяжка ажрыць лічбу ўцекачоў, што пакінулі Беларусь у 1944 г., але можна меркаваць, што іх было блізу 100 тыс.

Апрача іх, на тэрыторыі Нямеччыны ў гэты час знаходзіліся беларусы — жаўнеры польскага войска, што трапілі ў палон падчас польскай кампаніі 1939 г. (Па розных падліках іх было ад 30 да 70 тыс. чалавек.) Былыя жаўнеры працавалі на прадпрыемствах, ці былі занятыя ў сельскай гаспадарцы.

Найбольшую частку беларускай дыяспары ў Нямеччыне ў часе вайны складалі „остарбайтары“, людзі, вывезеныя на прымусовую працы. Варта адзначыць, што частка з іх выехала добраахвотна, паверыўшы ў нямецкую прапаганду, і з жаданнем пазыбенчыць нэндзы на Бацькаўшчыне. Гісторык Юрка Туронак ацаніў іх колькасць у 378 тыс.¹.

Складуши паштранія лічбы, можна атрымаць агульную колькасць беларусаў на тэрыторыі Нямеччыны на 1945 г. — 500—550 тыс. чалавек.

Яшчэ з 1939 г., калі стала зразумелым, што вайна між Нямеччынай і СССР непазыбежная, Бэрлін стаўся прытулкам для часткі беларускіх палітыкаў (Фабіян Акінчыц, Мікола Шклянёнак, Мікола Шчорс, Вітаут Тумаш, Мікола Абрамчык, Вінцэнт Гадлеўскі і інш.), што спадзяваліся скарыстаць з гэтага канфлікту дзеля адраджэння незалежнай беларускай дзяржавы. Тут выдаваліся газеты „Раніца“, „Беларускі работнік“, працавалі Беларускае Прадстаўніцтва і Беларускі Камітэт Самапомачы².

¹ Туронак Ю. Бела русь на днімецкай акупациі / Пер. з польскай В. Ждановіч. Мінск, 1993. С. 192.

² Ліст д-ра Вітаута Тумаша да Алеся Вініцкага ад 5 жніўня 1968 г. Захоўвачца ў прыватным архіве А. Гардзіенкі.

З кастрычніка 1944 г. у Бэрліне знаходзілася Беларуская Цэнтральная Рада разам з падпарамі ўцекачоў: кірауніцтвам Беларускай Самапомачы, Саюзу Беларускай Моладзі, Беларускім Навуковым Таварыствам, Беларускім Культурным Згуртаваньнем.

Пасыль капітуляцыі Нямеччына была падзеленая саюзьнікамі на чатыры акупацыйныя зоны: савецкую, ангельскую, французскую і амэрыканскую, уцекачы (акрамя былых жыхароў СССР, тут былі харваты, славакі, мадзяры, румыны, баўгары), „остарбайтары“ і „добраахвотнікі“ апынуліся ў лягерах для перамешчаных сабоў (*displaced persons*). Яны былі заснаваныя *UNRRA* (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*), фінансаваліся краінамі—пераможцамі і ствараліся паводле нацыянальнай прыкметы. Беларускіх лягераў было няшмат: Рэгенсбург, Міхельсдорф, Віндзішбергердорф, Розэнгайм, Остэргофэн, Шлайсгайм, Альтендорф—Мэнхэнгойф—Альтэнштат, Бакнанг, Ватэнштэт, Гановэр, Госольр і інш.

Адразу па капітуляцыі Нямеччыны распачалася рэпатрыяцыя былых жыхароў СССР. Згодна з рацыйніямі Япінскай канферэнцыі (люты 1945 г.) ававязковай рэпатрыяцыі падлягалі наступныя катэгорыі ўцекачоў:

1) ваеннопалонныя, якія былі ўзятыя ў палон у нямецкай вайсковай форме;

2) асобы, якія належалі да савецкіх вайсковых сілаў на 22 чэрвеня 1941 г. і пасыль гэтай даты не былі належным чынам адтуль звольненыя;

3) савецкія грамадзяне, у дачыненіі да якіх на аснове дастатковых звестак было прызнана, што яны супрацоўнічалі з ворагам і добраахвотна дапамагалі яму³.

Добраахвотна вярталіся тыя, хто быў прымусова вывезены, ці знаходзіўся ў нямецкім палоне. Уцекачы „лета 1944 г.“, якія ўвесну 1945 г. пакінулі савецкую акупацыйную зону і выехалі ў зоны акупацыі саюзнікаў, вяртаца на Радзіму не хацелі. Беларускі Нацыянальны Камітэт, арганізацыя, створаная для каардынацыі дзеянасьці беларусаў 1945 г., ацаніў іх колькасць у 100 тыс. чалавек.

Для іх распачалося сапраўднае пекла, бо саюзьніцкія зоны слаба выратоўвалі ад прымусовой рэпатрыяцыі. Савецкія рэпатрыяцыйныя місіі ездзілі па лягерах ДП і, карыстаючыся падтрымкай заходніх аліянтаў, адлоўлівалі былых грамадзянаў СССР, заганялі ў спэцвагоны і адпраўлялі на „Бацькаўшчыну“.

Леанід Галяк успамінаў:

„...У пачатку лютага 1947 г. ангельскае войска з дапамогай танкаў акружыла беларускі лягер у Госольры (*Rammelsberg*) і ўсіх, што не патрапілі да камэнталінавыказаць, што яны ёсьць савецкія грамадзяне, пагрузілі пры дапамозе прыкладаў аўты і перадалі савецкай рэ-

³ Вініцкі А. Матаўлялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гадох. Менск, 1994. С. 63—64.

патрыйцыйнай місіі, а тыя, не чакаючы, безадкладна перакінулі ў савецкую зону.

Вывезылі ня ўесь лягер. Частка схавалася ў лес, іншыя вылегітымуюваліся еўкім і дакумэнтамі, выданымі інанашу просьбу, або ратаваліся тым, што не начавалі ў лягеры.

Раніцою недабіткі началі зьяўляцца ў бюро. Зараз жа пайшоў у ангельскуюкам эндатуру, робячы гвалт, што саветы забралі поліскіх грамадзянай. Тыя сказали, што калі транспарт яшчэ не пераехаў граніцы зоны, дык будзе затрыманы. Аказалася аднак, што саветчыкі на пэўнасці сваіх атаянтаў прарабачылі і транспарт, нідзе не затрымліваючыся пераехаў граніцу зоны ў Helmstadt. Сыцвердзіўшы гэта, у камандатуры сказали, што яны вею сорту ігэта ёсё. Недабіткі зарэгістраваліся пад інічым і прозвішчам і накіраваліся ўрожнія лягеры, частка вярнулася ў Госыярі датэй не быў ітурбаваныя. Камандант ангельскі Госыяррубіўшы тых, хто засваіў лёгальнасць да атаянтаў. Ведаю таксама аб другім выпадку вывазу лягера Ухцепад Гановэрам. Адтуль вывазы былі калі або ў ангельскага каманданта было заміна сымпатіі да атаянтаў, або патростузамногавыпіваў гарэлкі з саветчыкамі⁴.

Рэпатрыйцыйны камісіі сутыкнуліся зь яскравым нежаданьнем у цекачаў вяртацца. Але пільная ўвага на гэта начала звяртацца толькі зь вясны 1946 г., пасля прамовы Чэрчыля ў Фултанскім каледжы, дзе было канстатавана пра зьяўленыне жалезнай заслоны, вынікам чаго стала зъмена адносінаў да СССР і пачатак „халоднай вайны“⁵. Было вынайдзена рагшэнне: абавязковай рэпатрыйці ў СССР падлягаюць тыя, хто на 1 верасень 1939 г. меў грамадзянства СССР. Пастанова вырашоўвала эс-tonцаў, латышоў, летувісаў, палякаў.

Паводле афіцыйнай статыстыкі IRO (*International Refugee Organization*), арганізацыі, што з'явілася UNRRA і была створаная ААН для апекі над уцекачамі і трансыляцыі іх з лягераў для перамешчаных асобаў у вольны савет, Нямеччыну пакінула 2500 чалавек, што запісаліся беларусамі. Астатнія эмігравалі ў большасці „палякам“⁵.

Чаму так атрымалася? Заходнія краіны нічога ня ведалі пра існаваныне беларускай нацыі. Не было вольнай беларускай дзяржавы. Урад БНР на той час не існаваў, каб выступіць у абарону сваіх суайчыннікаў. Назва Беларусь (*Byelorussia*) атаясамлялася выключна з Расеяй, а гэта вяло да прымусовай рэпатрыйцы, бо ўсіх грамадзянай СССР вярталі на радзіму. Выйсьцем было запісацца палякам, зрабіцца фальшивыя дакумэнты, альбо даказаць, што ты быў грамадзянінам Польшчы, альбо Латвіі, альбо Летувы на 1 верасень 1939 г. Толькі ў каstryчніку 1947 г.

⁴ Ліст Леаніда Галяка да Алесія Вініцкага ад 9 каstryчніка 1966 г. Захоўваецца ў прыватным архіве А. Гардзіенкі.

⁵ Максімюк Я. Беларуская гімназія імя Янкі Купалы ў Захадній Нямеччыне. 1945—1950. Нью Ёрк—Беласток, 1994. С. 28.

на генэральны сэсіі ААН была прынятая пастанова, згодна зь якой выдачы ў СССР падлягалі асобы, доказы ваенных злачынстваў якіх былі неабвержнымі. Толькі тады беларусы змаглі ўздыхнуць з палёгкай.

II

Героі „Хронікі беларускага жыцьця на чужыне“ Міколы Панькова — пераважна эмігранты 1944 г.

Яны аселінапачатку ў лягерах ДП Нямеччыны. Апрача надзённых праблемаў, галоўнай зьявішчы было — выжыць, яны мусілі трывала адзін адно-
га, каб не згубіцца ў політнічным моры эмігрантаў і захаваць тую неза-
лежную нацыянальную беларускасць, якая зыніччалася ў 20—30-х гг.
камунастычнымі ўладамі, і зноў зыніччалася ад 1944 г. Таму і засноўвалі
беларускія лягеры, суполкі, ладзілі імпрэзы, чыталі рэфэраты, адзначалі
нацыянальныя і рэлігійныя святы.

Першай інстытуцыяй, закладзенай у паваеннай Нямеччыне, стала
Беларуская Служба, заснаваная ў Мюнхене 30 красавіка 1945 г. з дазво-
лу амэрыканскай вайсковай адміністрацыі драм Баляславам Грабінскім,
Янкам Станкевічам, Усеваладам Родзевічам, Лявонам Гарошкам (старшы-
ня). Служба выдавала даведкі беларусам, дзе пазначалася іхная нацыя-
нальнасць, рабілася гэта з мэтай унікнення выезду ў СССР⁶.

15 ліпеня 1945 г. у Браўншвайгу начало працаўца Беларускае Бюро
на Ангельскую зону Нямеччыны, якое ўзначаліў Анатоль Шкутка, яго-
ным заступнікам быў Анатоль Сакалоў, потым яго зъмяніў Леанід Галяк.
У функцыі бюро ўваходзіла рэгістрацыя беларусаў, кантроль за харчо-
вымі карткамі, абарона ад савецкіх рэпатрыяцыйных місій:

„...Жылі рожна — пераважна падвалах разбіных дамоў, цэлая гру-
па жылаў спаленым замку браўншвайскіх князей... Пры самай станцыі
Браўншвайг быўлася ўсякая рэпатрыяцыйная місія. На бальконе чырвон-
ая сцяг і іконы правадыроў. Аднойчы ў нашым бюро з'явіўся нейкі
савецкі маёр, а пры ім нейкі тып у паўвайсковай вітратцы. Сказаў,
што прыйшлі газнаёміца з праdstаўнікамі і братнай арганізацыяй, якая
таксама як іхная місія працуе для добра ДП. Асьцярожна стараліся
дае дацак і жасць зарэгістраваных асобаў, мы ім адказаў, што тых,
хтому ае ахвоту варочаца дахаты, мы нерэжіструем, а адразу адсылалі-
ем да іх (у запраўда са здадзеніем было). Пагаварылі гэта к пададзіны.
Развіўтваючыся запрашалі ў госьці, каб пры шклянцы гарэлкі „обме-
няцца мненіями“... Я падзякаваў і сказаў, што з'яўлікай прыъем насыці
зайшоў бы да іх, але баюся, што знайшоўшы ўваход, магу не знайсці
выходу. Гэта страшэнна ўзбурыла іх, і яны пачалі кірчэць, што іх, якіх
паважае ўся Эўропа, зъневажаюць. Някаднаксупакоіліся ...“⁷.

⁶ Ліст айца Лява Гарошки да Алеся Вініцкага ад 24 траўня 1965 г.

⁷ Ліст Леаніда Галяка да Алеся Вініцкага ад 28 верасня 1966 г. Захоўваецца
у прыватным архіве А. Гардзіенкі.

Найболыш беларускіх ўцекачоў было ў Амэрыканскай зоне акупацыі Нямеччыны. У Французскай зоне беларускіх ДП–лягераў не існавала, а першое згуртаванье на чале з доктарам Віктарам Войтанкам было за-кладзенае толькі ў лютым 1948 г.

6 чэрвеня 1945 г. дзеля каардынацыі беларускага жыцьця ў Амэрыканскай зоне, у Рэгенсбургу быў створаны Беларускі Нацыянальны Камітэт (Аляксандар Русак, Васіль Жданюк, Аўгэн Каханоўскі (Калубовіч), Васіль Кендыш, Алеся Вініцкі і інш.). БНК, якідзеяйнічаў напачатку ў правінцыях Ніжняя Баварыя і Верхні Пфальц, з цягам часу распашоўся дзейнасць на юю Амэрыканскую зону акупацыі.

15 жніўня 1945 г. у Рэгенсбургу ў памяшканні БНК адбыўся сход 12 беларускіх дзеячоў (сярод іншых прысутнічалі Мікола Абрамчык, Радаслаў Астроўскі, Барыс Рагуля, Аўгэн Каханоўскі (Калубовіч)).

На сходзе праугучала тэза (даклад Аўгена Каханоўскага) пра патрэбу стварэння Беларускага Нацыянальнага Цэнтра (БНЦ), які б замяніў на палітычнай арене БЦР. Радаслаў Астроўскі, презыдэнт БЦР, разумеў, што БЦР з-за цеснага супрацоўніцтва зь немцамі ня здолеў ўзначаць беларускую эміграцыю. Зъ ягонай прапановы старшыней БНЦ быў абраны Мікола Абрамчык. Ягоным заступнікам — Аўгэн Каханоўскі⁸. Радаслаў Астроўскі, палічышы, што існаваныне БНЦ кансалідуе беларускае грамадзтва, 23—24 верасня на XI пленуме БЦР прыняў рашэнне пра распушкі Рады: „...пасля капітуляцыі Нямеччыны і Японіі ды фармальна-га заканчэння в аенных дзеяньняў Беларуская Цэнтральная Рада ўважа-ла этазгодным часом аспініца сваю палітычную дзейнасць, каб гэ-тым самым нядаць балашавіком магчымасць выкарыстаць перад за-ходнімі саюзникамі і фармальнай та ктычнасцю супрацоўніцтва зънемцам і ў мэтах канчальнага зынічнага супрацьбалашавіцкага атрыму...“⁹.

Беларускі Нацыянальны Цэнтар ня здолеў кансалідаваць беларускі рух на эміграцыі. Увесну 1946 г. Янка Станкевіч і Антон Адамовіч пра-панавалі радыкальны спосаб адмежаванья ад Расеі (Беларусь, паводле назывы, у заходнім съвеце трывала асацыявалася з Расей), пра-панаваны яшчэ ў свой час Вацлавам Ластоўскім — зъмяніць назуву „Беларусь“ і „беларускі“ адпаведна на „Крывія“ і „крывіцкі“. За такую зъмену выка-залася кірауніцтва БНЦ (Міюла Абрамчык, Янка Станкевіч, Станіслаў Станкевіч, Антон Адамовіч, Францішак Кушаль), пераважна беларуская інтэлігенцыя ды выхадцы з Заходніяй Беларусі. Нават пачаўся паступо-вы перавод дакумэнтациі, зъявіліся арганізацыі і выданыні з выкарыс-таньнем слова „крывіцкі“. Але асноўная маса ўцекачоў, галоўным чы-нам з Усходніяй Беларусі, не ўспрыняла гэтую ідэю.

Канфлікт па-ступаў з лінгвістычнага стаў палітычным. У 1946 г. япіскапы Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы падпісалі заяву з просьбай

⁸ Максімюк Я. Беларуская гімназія імя Янкі Купалы... С. 83.

⁹ Вініцкі А. Мата р'ялы да гісторыі... С. 95.

прыніць іх у „лона“ Расейскай Зарубежнай Праваслаўнай Царквы (РЗПЦ). „Крывачы“ рэзка асудзілі здрадніцтва яліскапаў і паспрабавалі наноў разыграць аўтакефальную карту. Тыя, хто не асудзіў „здрадніцтва“, атрымаў мянушку „зарубежнікі“. Паступова да іх далучыліся юлішнія прыхільнікі Беларускай Цэнтральнай Рады. Рэлігійная назова займелася палітычны сэнс. Як вынік, ад восені 1946 г. паплечнікі Радаслава Астроўскага сталі звацца „зарубежнікамі“, тады як прыхільнікі Абрамчыка — „крывічамі“.

Паступова Беларускі Нацыянальны Цэнтар, які павінен быў каардынаваць дзеяньні ўсіх беларускіх арганізацый, поўнасцю патрапіў пад упłyў прыхільнікаў Абрамчыка. 29 сінтября 1947 г. назірэльдзе ў Остэргофене было абвешчана пра аднаўленне Рады БНР начале з прэзыдэнтам Міколам Абрамчыкам. Падстава выводзілася з тэстамонту прэзыдэнта БНР Васіля Захаркі, які перад съмерцю ў сакавіку 1943 г. пераказаў паўнамоцтвы М. Абрамчыку, як старшыню Рады БНР.

Радаслаў Астроўскі 31 сінтября 1947 г. выдаў адозву пра стварэнне Цэнтральнага Беларускага Прадстаўніцтва, а 25 сакавіка 1948 г. у лягеры Ватэнштэт абвясыць пра разарганізацыю Беларускай Цэнтральнай Рады, спасылаючыся на пастановы II Усебеларускага Кангресу, згодна зь якімі беларускі народ даверыў БЦР рэпрэзэнтаваць увесі беларускі народ.

Ад гэтага часу канчатковая аформіўся расюю сярод беларускай эміграцыі. Адныя сталі на бок Рады БНР, другія — БЦР. Прыхільнікі Астроўскага даводзілі пра нелегітимнасць адноўленай Рады БНР, спасылаючыся на пастановы Бэрлінскай Канферэнцыі (1925 г.), дзе прэм'ер-міністар Аляксандар Цывікевіч абвясиць пра самароспуск Рады БНР і пераказаныне паўнамоцтваў Ураду БССР. Прыхільнікі Рады БНР абвінаўчавалі БЦР у супрацоўніцтве зь німецкімі акупантамі. Нягледзячы на тое, што абедзве Рады выступалі за вольную і незалежную Беларусь і з большага прапаноўвалі тыха самыя рэцэпты для дасягнення мэты, яны былі разьведзеныя па розных бакі барыкадаў.

Этыя расюю паўплываю на эміграцыйнае жыццё беларусаў. Заміж супольных съяўтаў і імпрэзаўладзіліся паасобныя мерапрыемствы. Гэта тычылася амаль усіх краінаў, дзе аселя беларуская эміграцыя: Нямеччыны, Вялікабрытаніі, ЗША, Канады, Аўстраліі... І без таго кволая беларуская эміграцыя была вымушаная абіраць той ці іншы лягер. Газеты, кантраляваныя Радай БНР, даводзілі сваю праўду, выданні БЦР — сваю.

Падзел быў ня толькі павосі БНР — БЦР, дзяліліся на праваслаўных і каталікоў, праваслаўныя дзяліліся між сабой, згодна царкоўнай юрисдыкцыі і прыхільнасцямі і т.д. Юрка Віцьбіч тады заўважыў: „Беларусь беларусу — в'ойк“.

III

Эмігранты жылі ня толькі падзеламі. У 1945—1949 гг. у Нямеччыне было створана багата беларускіх арганізацый, не зважаючы на палітычныя падзелы дырэлігійныя прыхільнасці: Задзіночаныне Беларускіх

Вэтэранаў, Аб'яднаныне Беларускіх Лекараў на Чужынে, Беларускае Студэнцкае Згуртаваныне, Цэнтраль Беларускіх Студэнцкіх Арганізацыяў, Беларускае Праваслаўнае Аб'яднаныне, Ліга Палітычных Вязняў, Перасяленчае Таварыства, колькі склаўкіх арганізацый¹⁰. Трэбабыло вучыць падрастаючае пакаленіне, якое мусіла ў будучыні замяніць „старых“ (і паспякова ў далейшым замяніла). У лягерох былі арганізаваны школы, дзе настаўнічалі, з-за адсутнасці вышэйшых навучальных установаў, лепшыя выкладчыкі кадры. Найбольш вядомая — Беларуская гімназія імя Янкі Купалы, закладзеная ў Рэгенсбургу, а потым памяняўшая непкалькіадрасоў: Міхельсдорф—Віндзішбэргердорф—Розэнгайм.

Пакрысе было наладжанае і культурніцкае жыцьцё на эміграцыі. 9 красавіка 1946 г. у Міхельсдорфез ініцыятывы Юркі Віцьбіча і Натальлі Арсеньневай было заснаванае літаратурнае аб'яднаннё „Шыпшына“.

„Недзе над штаркаю Дзевіною, а можна над ціхаю Ясельдаю схілілася шытвына. Восень абскубе зьялісьце, але нават зім аня здолее абдзверці зъейных галінак чырвоныя ягады. Нібы пходня, гарыць яна над закутай рабой. Уясну падмінае пад сябе шытвыну крыгаха. І здаецца, як зынікае паміж жорсткам і жорнам і зерне, таксама зьнікне і яна паміж в ажам і крыгам. Але сплыў епаводка і гордая расыліна зоў выпростаеўской стан.

Хто ад ажыцца ўзяць шытвыну галару? Сотні дзідаўбароняць яе ад ворагаў. Гнарэшет паміждзідам і лісцем зъяўляюцца адназа адной чырвоныя кветкі. Яны нагадваюць сіяя туюкроў суродзічу, што аддалі ці аддаудаў яеда апошняй кроплі за Беларускі Народ.

Беларускае Літаратурнае Згуртаваныне „Шыпшына“, якое стварылася 9 красавіка 1946 г. у Рэгенсбургу, маэза мэтую:

1) згуртаваць беларускіх актывных і творча-дасыпелых пісемнікаў — паэтаў, белетрыстых, драматургаў і крытыкаў, што знаходзяцца на эміграцыі;

2) працаваць над стварэннем вялікай літаратуры, годнай нашага вялікага народу.

„Шыпшына“ стаіць на варцепоўнае свабоды творчых пошукаў, але для ейных сябрў зъяўляецца баставязковым крытэрыем высокай мастацкасці і літаратурнага твору, імкненнем да ідэй аснашчанасці і арыгінальнасці, глыбокая пашана данашае літаратурнае спадчыны і пачуцьцё спадкаемства да ўсяго лепшагаў ёй, узаемная пашана да творчасці і адзін аднаго, аў галіне ідэевай самахвярнай адданасці. Найвышэйшам у Ідэалуннашага Народу. „Шыпшына“ заклікае братоў — пісемнікаў да учыцца даяе, каўсупольна тварыць на карысць нашага Маці—Беларусі.

Натальля Арсеньнева, Юрка Віцьбіч, Мікола Вярба, Янка Золак, Хвёдар Ільляшэвіч, Аўгэн Кавалеўскі, Владзімер Клішэвіч, Алеся Салавей, Масей Сяднёў, Уладзімер Сядура, Анатоль Чхалаўскі¹¹.

¹⁰ Вінцкі А. Матар’ялы да гісторыі... С. 91

¹¹ Шыпшына. №2, 1946 г.

„Шыпшына“ (такую ж назувайті літаратурны часопіс) згуртавала літаратурныя сілы, расцярушаныя па Нямеччыне ды ўсёй Заходній Эўропе, і стала першай прыступкай для ўзынікнення будучых творчых арганізацый. У Нямеччыне выдаваліся „Ведамкі“, „Зывіняць званы сьвятой Сафіі“, „Крывіцкі съветач“, распаўсюджваліся выдаваныя ў Пaryже „Беларускія навіны“. Ад каstryчніка 1947 г. у Мюнхене распачалася выданьне газеты „Бацькаўшчына“, якая на нейкі час стала асноўным пэрыёдым на эміграцыі.

Здавалася, беларусы ў Нямеччыне зажылі паўнавартасным, калі можна так казаць пра выгнанынцкія рэаліі, жыцьцём. Аднак пачатак эканамічных рэформаў у 1948—1949 гг. і спыненыне IRO ад 1950 г. фінансаваньня ДП—лягераў прымусіла *displaced persons* пакінуць Нямеччыну. Яшчэ ад 1945 г. першай краінай, абранай для эміграцыі, сталася Вялікабрытанія, дзе пасяліліся тысячы жаўнераў—беларусаў польскіх збройных сілаў. Зь Нямеччыны ехалі ў Францыю, Бельгію, найчасцей у Канаду, ЗША, Аргентыну, Аўстралію. Тыя, хто ваяваў у беларускіх вайсковых антыкануністычных фармаціях імкнуліся паёхці як найдалей ад СССР, у Паўдзянную Амерыку і Аўстралію.

Кожная з пералічаных арганізацый, плыняў, жыцьцё беларускай дыяспары ў розных краінах застугоўвае асобнай кнігі, бо мэнталітэт беларусаў ЗША розыніца ад нашых „канадыцаў“, „брытанцаў“, „аўстраўляйцаў“ ці „аргентынцаў“. Нью Ёрк, Кліўленд, Саўт Рывэр, Таронта, Вініпэг, Манрэаль, Лёндан, Манчэстэр, Брайфард, Лювэн, Буэнас Айрэс, Сыднэй, Мэльбурн, Адэляіда — найболыш значныя аселі беларускіх эмігрантаў.

IV

На жаль, да гэтага часу няма кнігі, якая б апісвала грунтоўна гісторыю паваеннай беларускай эміграцыі. Крыніцамі для вывучэння слу́жыць прэса. Найбольш тыражнымі выданнямі былі „Бацькаўшчына“, што выдавалася ў 1947—1967 гг. у Мюнхене, і „Беларус“, выдаваны ў 1950—2000 гг. у Нью Ёрку. Пра жыцьцё эміграцыі можна даведацца з выданьняў „Беларускія навіны“ (Парыж, 1945—1948), „Ведамкі“ (Рэгенсбург, 1946—1947), „Беларус на чужыні“ (Лёндан, другая палова 40-х), „Беларускайтрыбуна“ (Нью Ёрк—Саўт Рывэр, 1950—1953), „Беларускі голас“ (Таронта, 1953—1993), „Беларускія слова“ (Заходнія Нямеччына, 1948—1956), „Заволю“ (Парыж, 1951—1954), „Беларускі эмігрант“ (Таронта, 1948—1954), „Зважай“ (1974—1998). Выданні прысьвечаныя рэлігійнаму жыцьцю: „Беларуская думка“ (Саўт Рывэр, выдаецца ад 1960 г.), „Божым шляхам“ (Парыж—Лёндан, 1947—1980), „Зыніч“ (лацінкай, Рым, 1950—1975), „Голас царквы“ (Нью Ёрк, выдаецца ад 1965 г.), „Беларуская царква“ (Чыкага, 1956—1965), „Голас часу“ (Лёндан, выдаецца з 1989 г.). Ад 1952 г. выдаюцца „Запісы Беларускага Інстытута Навукі і Мастацтва“, якія сядріншага зъмяшчаюць дасьледчыцкія артыкулы пра розныя бакі жыцьця дыяспары.

Першай кнігай па гісторыі беларускай эміграцыі была манаграфія амэрыканскага дасыльедчыка Нікаласа Вакара,, *Belorussia: The Making of a Nation*“ (Cambridge. Massachussets, 1956). Кніга выклікала нараканьні ў асяродку беларускіх выгнанцаў, бо аўтар паставіў пад сумненне пра вільнасць дзеяньняў беларускіх дзеячоў па вайне і сцьвердзіў пра слабасць нацыянальнай эміграцыі.

Алесь Вініцкі дасыльедваў дзеянасць беларусаў у Нямеччыне¹². Ён падрабязна спыніўся на падзеях 1939—1945 гг., праблеме рэпатрыяцыі і жыцьці ў ДП-лягерах; кніга напісаная на падставе перапіскі з дзеячамі, што бралі ўдзел у тых падзеях, то бок зь першых вуснаў.

Эміграцыянае жыцьцё ў Нямеччыне ў 40-х гг., аспекты далейшага канфлікту між БЦР і Радай БНР, рэлігійную дзеянасць раскрыў Іван Касяк у сваёй працы „Другая сусветная вайна і паваенны час“, надрукаванай разам з працай Язэпа Найдзюка „Беларусь учора і сяняня“¹³.

Дасыльеваннем жыцьця беларусаў у ЗША займаўся Вітат Кіпель. А ягоную працу „Беларусы ў ЗША“ можна назваць энцыклапедыйяй беларускага жыцьця ў Злучаных Штатах¹⁴. Плавасцій беларускай эміграціі прысьвежаны нарыс Аўгена Калубовіча,, *Наши папярэднікі*“¹⁵

Беларуская дыяспара ў Канадзе знайшла сваё адлюстрываньне ў працах Вінцэнта і Раісы Жук-Грышкевічаў, Яна Садоўскага і дасыльедчыка Джона Кайе¹⁶. Жыцьцё беларусаў Аргентыны асьвятляеца ў працах Кастуся Мерляка (песэўд. Конрад Мацкевіч)¹⁷. Тыя, хто цікавіцца культурным і літаратурным жыцьцём беларускай эміграцыі, шмат карысна-

¹² Вініцкі А. Матар'ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гадох. Т. I—III. Лёс Анджэлес, 1968.

¹³ Найдзюк Я., Касяк І. Беларусь учора і сяняня. Па пульярны нарыс з гісторыі Беларусі. Менск, 1993.

¹⁴ Kipel V. Byelorussian Past and Present in America //Byelorussian Times. New York. 1978. №16—18; The early Byelorussian presence in America // Запісы. 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 113—131; Kipel V. Byelorussians in New Jersey. New Brunswick, 1964—1965; Byelorussian Americans and Their Communities of Cleveland. Cleveland, 1982; Byelorussians in the United States // Ethnic Forum, 1989. Vol. 9. №1—2; Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Менск. 1993.

¹⁵ Калубовіч А. Наши папярэднікі //Беларуская думка (Сайт Рывэр), 1974—1975. №18—19; Ён жа. Наши па пярэднікі. У кн.: Калубовіч А. Крокі гісторыі. Беласток—Вільня—Менск, 1993.

¹⁶ Žuk-Hryškievič V. Byelorussians and Canadian Statistic// Slavs in Canada. 1967. (Vol. 2. Proceeding of the Second National Conference of Canadian Slavs. Inter-University Committee on Canadian Slavs.) P. 127—134; Каје J. Canadian of Byelorussian Origin. Toronto, 1960; Жу к-Грышкевіч Р. Жыцьцё Вінцэнта Жук-Грышкевіча. Таронта, 1993.

¹⁷ Мацкевіч К. Беларуская эміграцыя ў Аргентыне // Бацькаўшчына (Мюнхэн). 1951. 30 верасьня, 15 кастрычніка; Mackievic K. Compendio de la historia de Bielorussia. La emigration Bielorusa en la Argentina, 1954; Мерляк К. Дзеянасць Кастуся Мерляка на эміграцыі. Нью-Ёрк, 1992.

газнойдзе ўзборніку Лявона Юрэвіча „Камэнтары“¹⁸. Пры адсутнасці гісторычных працаў для вывучэння беларускага жыцця на чужыне, найперш у Канадзе, Аўстраліі, Бэльгіі, Нямеччыне, можна выкарыстоўваць і мэмурную літаратуру¹⁹.

Беларускія савецкія гісторыкі глядзелі на эміграцыю на жыццё праз ідэалігічныя акуляры, і, адпаведна, кнігі складаліся з абвінавачваньняў у „махровым нацыяналізме“ і антысаветызме. Дастаткова толькі згадаць назвы кніг: „Саўдзельнікі ў злачынствах“ Васіля Раманоўскага, „Жывія прывіды“ Алесія Бажю. У гэтym жа рэчышчы напісаў кнігу „Беларускі сакрэт“ амэрыканскі юрыст Джон Лофтус, дзе абвінавачваў беларускіх эмігрантаў у генацыдзе беларускага народу ў часе апошняй вайны. За савецкім часам шмат зрабіла для ганьбаванья эмігрантаў новай, ды і старой хвалі газета „Голас Радзімы“. Нават Барыс Сачанка ў сваій кнізе „Сняцца сны аб Беларусі“, выдадзенай напрыканцы „пера будовы“, ня здолеў адсыці ад старых штампаў, і вінаваці ў герояў сваёй кнігі ў супрацоўніцтве з фашистамі²⁰.

Нармалёвае вывучэнне беларускай эміграцыі ў Беларусі началося толькі з пачатку 90-х. Артыкулы, што тычацца эміграцыі, началі ўключацца ў падручнікі па гісторыі для вышэйшых навучальных установаў і школаў. Аднак, за выключэннем некаторых публікаций²¹, большасць беларускіх даследчыкаў, маючы слабую базу крыніцаў і мэтадалёгіі, займаючы паўтарэннем ужо зробленага на эміграцыі.

V

Большасць падзеяў, апісаных у „Хроніцы“ Міколы Панькова, спачатку адбываліся ў Нямеччыне: святкаваньні, імпрэзы, мэмарандумы. З часам беларускае жыццё зъмясьцілася ў ЗША, Канаду, Аргентыну, Аўстралію, Вялікабрытанію. Ад канца 50-х гг. актыўна стала дзейнічаць маладое пакаленне. Выдаючыя ня толькі часопісы, газэты, але і кнігі.

¹⁸ Юрэвіч Л. Камэнтары. Літаратуразнаўчыя артыкулы. Менск, 1999.

¹⁹ Аляхнік А. Пад бел-чырвона-белым (Memete no patriam). Вільня, 1999; Весялкоўскі Ю. Нязна мроўлісі новыя дарогі. Лёндан, 1991; Геніош Л. „Споведзь“. Мінск, 1993; Пятроўскі Я. Мэмуары: Стагодзь дзе ў рэтраспэкцыі. Кн. 1—3. Слуцак—Гайнсвіл. 1988, 1991; Рагуля Б. Беларускае студэнцтва на чужыне. Лёндан (Канада)—Нью Ёрк, 1996; Юрэвіч Л. Вырваныя ба чыны: да гісторыі Саюзу Беларускай Моладзі. Менск, 2001.

²⁰ Сачанка Б. Сняцца сны аб Беларусі. Менск, 1990.

²¹ Сяргеева Г. Беларуская дыяспара //Крыжовы шлях. Мінск, 1993. С. 209—235; Беларуская дыяспара і Бацькаўшчына: пра блескі ў зае маадносінаў // Акт уальняны пытаньні гісторыі Беларусі. Мінск, 1992. С. 163—173; Снапкоўскі У. Беларуская палітычная эміграцыя (1945—1990) //Полымя, 1997. №2; Языковіч Л. Рэлігійнае жыццё беларускай эміграцыі//Беларускі гісторычны часопіс. 1993. №2. С. 79—85; Лядчэва А. Беларуская нацыянальная школа на эміграцыі//Беларусь сіка. Кн.1. Мінск, 1993.

„Маладзейшыя“, зарабіўшы гроши, засноўвалі беларускія дамы адпачынку, набывалі памяшканыні для цэрквай. Гэткім жа чынам былі створаныя Беларускі Інстытут Навук і Мастацтва і Скарнынаўская бібліятэка ў Лёндане.

Мікола Панькоў, нягледзячы на прыхільнасць да Рады БНР, а пасля да Камітету Незалежнай Беларусі, паспрабаваў сумленна занатаваць усе падзеі, што адбываліся на эміграцыі. Аднак ня ўсё ўдалося, частка падзеяў съвядома замоўчана, пра штосьці Панькоў папросту ня ведаў.

Адметнасць гэтага выдання — увядзенне ва ўжытак сотні новых імёнаў беларускіх эмігрантаў. Пайменны паказальнік налічвае больш за 1900 асобаў, у большасці невядомых раней шараговых жаўнероў беларушчыны. У арыгінале „Хронікі“ амаль не было імёнаў — Мікола Панькоў пазначаў толькі прозвішчы зь ініцыяламі. Рэдактар кнігі паспрабаваў „расшыфраваць“ імёны, але, на жаль, гэта не ўдалося зрабіць цалкам.

Дзеесьці Панькоў памыляўся ў падзеях і датах, аднак каштоўнасць кнігі ўтым, што да М. Панькова ніхто не займаўся падрабязным натаваньнем падзеі беларускай эміграцыі. Рукапіс абрываецца на лістападзе 1984 г., на адзначэнні югодкаў Слуцкага падстанція — у 73-гадовым узросце цяжка сачыць за ўсімі падзеямі, тым больш, калі праца незапатрабаваная.

Кніга станецца адмысловым помнікам Міколе Панькову і верне імя, амаль невядомае ў Беларусі. Апрача таго, будзем спадзявацца, што „Хроніка беларускага жыцьця на чужыні“ паслужыць базай для напісанняя даследаванняў па гісторый беларускай эміграцыі, ці нават складанняя ейнай энцыклапедыі.

Алег Гардзіенка